

Security Studies

Pojęcie i zakres bezpieczeństwa

Łukasz Fijałkowski, doktor, Instytut Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego

Problematyka bezpieczeństwa cieszy się nieustająco popularnością, przy czym zauważalny obecny wzrost zainteresowania nią jest niewątpliwie powiązany z kilkoma czynnikami. Tematyka ta charakteryzuje się dużą medialnością wynikającą z bieżących wydarzeń w kraju i na świecie. Jednocześnie, w wymiarze analitycznym, w świecie akademickim dynamika debat teoretycznych prowadzi do wyodrębniania tematyki bezpieczeństwa z innych obszarów badawczych w postaci studiów bezpieczeństwa (ang. *Security Studies*)¹. Warto jednak zauważyć, że duże zainteresowanie tematyką bezpieczeństwa nie zawsze prowadzi do głębszej refleksji nad samym pojęciem „bezpieczeństwo”.

Należy zaznaczyć, iż nie istnieje jedna definicja bezpieczeństwa, co czasami określane jest jako wynik niedostatecznych badań poświęconych temu zagadnieniu, bądź też jako efekt natury opisywanego zjawiska. Bezpieczeństwo ma być pojęciem ogólnie kontestowanym i niemożliwym do jednoznacznego zdefiniowania². Sytuacji nie poprawia wielość kontekstów, w ramach których jest ono przywoływane, jak też

„potoczne” rozumienie bezpieczeństwa lub sama praktyka bezpieczeństwa w kontraście do jego analitycznego znaczenia wykorzystywanego w badaniach. Należy pamiętać również, że bezpieczeństwo może być rozmaicie rozumiane w ramach poszczególnych dyscyplin naukowych. Dlatego, wymykając się jednoznacznym określeniom, kategoria bezpieczeństwa, według niektórych badaczy bliska jest np. pojęciom z obszaru estetyki – każdy posiada pewien ideał piękna, lecz niemożliwe jest stworzenie jego ogólnej, powszechnie akceptowanej, definicji³. W przypadku bezpieczeństwa uznaje się je za podstawową wartość każdego podmiotu, lecz nie każdy w ten sam sposób je rozumie.

W ramach studiów bezpieczeństwa pojęcie „bezpieczeństwo” zostało silnie powiązane z poziomem państwowym, co pozwala na znaczne zawężenie poruszanej tematyki. Sytuacja ta związana jest m.in. z rozwojem idei nowoczesnego państwa narodowego⁴, a bardziej współcześnie – z takimi czynnikami, jak: polityka wielkich mocarstw, rozwój technologiczny, istotne wydarzenia międzynarodowe, wewnętrzna dynamika debat akademickich oraz postępująca instytucjonalizacja samej dyscypliny⁵. Można wyróżnić tradycyjne ujęcie zjawiska, rozpatrujące problematykę bezpieczeństwa z perspektywy państwa (zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym), koncentrujące się przede wszystkim na kwestii użycia siły i przymusu (wymiar militarny)⁶. Jednocześnie współczesne rozumienie bezpieczeństwa uległo tzw. pogłębieniu i poszerzeniu. Oznacza to włączenie do tematyki badań „nowych” podmiotów (m.in. jednostek, grup społecznych) oraz obszarów i podkreślanie wzrastającej współzależności i wielowymiarowości bezpieczeństwa⁷. Potencjalnie powoduje to rozszerzenie podejmowanej tematyki o nowe kwestie bez żadnych ograniczeń. W efekcie może to prowadzić, obok niewątpliwego bogactwa ujęć, do zwiększenia trudności w określeniu istoty bezpieczeństwa, formułowaniu odpowiedniej strategii działania i ogólnego „rozmycia” pojęcia w wyniku

jego nadużywania. Mając na uwadze większą przejrzystość analityczną, można wyróżnić w ramach problematyki bezpieczeństwa specyficzne sektory (militarny, polityczny, ekonomiczny, społeczny i środowiskowy), charakteryzujące się odmienną dynamiką i naturą poruszanych kwestii⁸. Należy podkreślić, iż w rzeczywistości konkretne problemy i zagrożenia przenikają poszczególne sektory, np. problem bezpieczeństwa energetycznego kraju może być rozpatrywany z perspektyw: politycznej, ekonomicznej i środowiskowej.

Definicja bezpieczeństwa

Definiowanie bezpieczeństwa możemy rozbić na ujęcie negatywne i pozytywne. W pierwszym przypadku bezpieczeństwo określane jest przez pryzmat braku zagrożeń, a koncentruje się ono na analizowaniu oddziaływań podmiotu w celu obrony przed zagrożeniami wobec jego istotnych wartości wewnętrznych. Natomiast ujęcie pozytywne postrzega bezpieczeństwo przez pryzmat kształtowania pewności przetrwania, posiadania i możliwości rozwoju danego podmiotu. Tym samym bezpieczeństwo w swej istocie można postrzegać m.in. jako stan, proces i sytuację. Bezpieczeństwo określa się jako stan pewności, spokoju, zabezpieczenia oraz jego poczucia; oznacza brak zagrożenia oraz ochronę przed niebezpieczeństwami. W najogólniejszym znaczeniu bezpieczeństwo obejmuje zaspokojenie takich potrzeb, jak: istnienie, przetrwanie, tożsamość, niezależność, posiadanie i pewność rozwoju. Bezpieczeństwo jednocześnie jest procesem zmierzającym do osiągnięcia zadowalającego stanu⁹. Może też być utożsamiane z konkretną sytuacją, w której należy podjąć pewne działania (w tym wypadku „brak działania” jest nim również). Można zatem wskazać dwa podstawowe podejścia do bezpieczeństwa i sposoby jego zapewnienia. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z dążeniem do zwiększenia bezpieczeństwa poprzez akumulację środków mających je nam zagwarantować (np. środków materialnych w postaci uzbrojenia czy też paralizatora, drzwi antywłamaniowych itp.). W drugim ujęciu bezpieczeństwo rozumiane jest przez pryzmat relacji między różnymi podmiotami¹⁰. W praktyce różnice między podejściami polegają często na tym, iż zwolennicy pierwszej filozofii uznają nadrzędność np. siły militarnej, a drudzy kładą nacisk na znaczenie np. promowania praw człowieka.

Pojęcie bezpieczeństwa jest związane z sytuacją, która może w negatywny sposób wpłynąć na dany podmiot. Niemniej nie zawsze rozwój wypadków musi doprowadzić do tego rodzaju konsekwencji. Dlatego oprócz zagrożeń mówimy również o szansach i wyzwaniach, przed jakimi staje określony pod-

miot. Nie wszystkie zjawiska wpływające na bezpieczeństwo muszą mieć negatywne skutki. W niektórych przypadkach mogą wpływać na większą aktywność danego podmiotu i w efekcie zwiększyć jego bezpieczeństwo. W tym wypadku możemy mówić o szansach, które umiejętnie rozegrane mogą zwiększyć poziom bezpieczeństwa, oraz o wyzwaniach, mogących wywołać pozytywne lub negatywne konsekwencje. Niemniej wybrane kwestie mogą oznaczać niekorzystne zmiany dla naszego życia, wówczas mówimy o zagrożeniach, a nawet o zagrożeniach o charakterze egzystencjalnym.

Każda sytuacja odnosząca się do bezpieczeństwa rozgrywa się w określonym kontekście. Jednocześnie każdy podmiot, oceniając swoje położenie pod względem potencjalnych zagrożeń, bierze pod uwagę uprzednie doświadczenia, własne przekonania, uprzedzenia oraz posiadany zasób informacji. W związku z tym zagrożenia mogą mieć charakter obiektywny i subiektywny. Trudność w określeniu, jaki charakter ma zagrożenie, polega często na tym, iż jego naturę w sposób ostateczny jesteśmy w stanie określić dopiero po jego wystąpieniu. Utrudnia to tym samym wcześniejsze odpowiednie ustosunkowanie się do danej kwestii i przyjęcie odpowiednich środków zaradczych. Stosując definicję Arnolda Wolfersa, bezpieczeństwo można określić w obiektywnym rozumieniu jako brak zagrożeń dla wyznaczonych wartości, a w subiektywnym ujęciu – jako brak poczucia, iż te wartości są zagrożone¹¹. Możemy więc mówić o tzw. stanie braku bezpieczeństwa, gdy występuje duże rzeczywiste zagrożenie zewnętrzne, a jego postrzeganie jest prawidłowe; stanie obsesji, gdy nieznaczące zagrożenie jest postrzegane jako duże; stanie fałszywego bezpieczeństwa, kiedy zagrożenie zewnętrzne jest poważne, a postrzegane bywa jako niewielkie; stanie bezpieczeństwa – wtedy zagrożenie zewnętrzne jest nieznaczące, a jego postrzeganie prawidłowe¹².

Kwestia odpowiedniego postrzegania zagrożenia i przyjęcia odpowiednich działań wobec niego jest jedną z podstawowych trudności, jakie napotyka każdy decydent odpowiedzialny za bezpieczeństwo. Związane jest to z tym, że jeśli przyjmiemy, iż bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych potrzeb każdego podmiotu, to równocześnie rozmaicie może wyglądać tolerancja na jego brak lub ograniczenie w zależności od danego kontekstu. Równocześnie posłużenie się pojęciem bezpieczeństwa jest swoistą informacją dotyczącą priorytetów w podejmowaniu działań, a co za tym idzie środków, jakie jesteśmy skłonni poświęcić, aby je zapewnić. Jest to szczególnie widoczne, gdy bezpieczeństwo jest rozpatrywane przez pryzmat zagrożeń o charakterze egzystencjalnym,

więc siłą rzeczy wymuszających pierwszeństwo działania¹³. W niektórych przypadkach bezpieczeństwo traktowane jest w sposób absolutny, tzn. oznacza wartość nadrzędną i ma bezwzględny priorytet. Niemniej w tym rozumieniu możemy mieć do czynienia z napięciem dotyczącym tego, o czym bezpieczeństwie jest mowa i co możemy poświęcić, aby je zapewnić¹⁴.

Bezpieczeństwo określane jest jako jedna z podstawowych wartości każdego podmiotu, zatem jego osiągnięcie powinno być głównym celem podejmowanych działań. Ma ono względny charakter, zatem niezwykle trudne jest określenie poziomu wymaganego lub satysfakcjonującego bezpieczeństwa w dynamicznie zmieniających się warunkach. Całkowite bezpieczeństwo ma charakter „idealny”, niemożliwy do uzyskania i nie zawsze pożądany. Można być mniej lub bardziej bezpiecznym, stopniując poziom akceptowalnych zagrożeń. Lecz w sytuacji, gdy bezpieczeństwo traktowane będzie w kategoriach egzystencjalnych, zauważalne będzie jego absolutyzowanie poprzez nadawanie mu odpowiednio wysokiego priorytetu.

Działania podejmowane w imię zapewnienia lub zwiększenia bezpieczeństwa nie odbywają się nigdy w próżni. Należy pamiętać, iż konkretne strategie zapewnienia bezpieczeństwa pociągają za sobą pewne konsekwencje, nie tylko poprzez alokację środków na nie przeznaczonych, ale również w kwestii reakcji, jakie dane działania mogą wywołać u innych podmiotów. Jednym z podstawowych problemów, przed jakim stają np. państwa, jest tzw. dylemat bezpieczeństwa. Odnosi się on do sytuacji, w której działania mające zwiększyć

poziom bezpieczeństwa w rzeczywistości prowadzą do jego obniżenia. Paradoxs ten związany jest w zasadzie z dwoma problemami – dylematami interpretacji i odpowiedzi¹⁵. W pierwszym przypadku, działania każdego podmiotu poddawane są ocenie innych i odnoszą się do kwestii prawidłowego ich zinterpretowania – czy stwarzają one zagrożenie, czy mają charakter pokojowy, czy też agresywny, czy jesteśmy skłonni zaufać zapewnieniom przeciwnej strony? W drugiej kolejności pojawia się zagadnienie dotyczące odpowiedniego ustosunkowania się do nowej sytuacji poprzez podjęcie własnych działań. Potencjalnie, w sytuacji braku bądź ograniczonego zaufania oraz niedostatecznych informacji, może to prowadzić do eskalacji napięcia i konfliktu, skutkując np. wyścigiem zbrojeń pomiędzy państwami. Powyższy problem wynika z racjonalnych przesłanek związanych z założeniem, iż optymalną opcją w sytuacji, w której nie znamy prawdziwych intencji drugiej strony, jest przyjęcie „najgorszego możliwego scenariusza”. Wynika to z uprzedniego założenia, iż stawką w grze jest przetrwanie lub żywotne interesy państwa. Dylemat bezpieczeństwa w swoim podstawowym ujęciu odnosi się do relacji między państwami i obrazuje skalę trudności pojawiających się w kontekście współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa. W warunkach wewnątrzpaństwowych zjawisko potencjalnego braku zaufania jest łagodzone i/lub ograniczane przez funkcjonowanie odpowiednich norm społecznych i prawnych oraz instytucji. W relacjach między państwowych tego rodzaju rozwiązania są ograniczone. W ostatnich latach dylemat bezpieczeństwa wykorzystywany jest również w analizie relacji wewnątrzpaństwowych, szczególnie w odniesieniu do tzw. państw słabych i upadłych¹⁶.

Reasumując, można przyjąć, iż najogólniejszą definicją bezpieczeństwa będzie jego pojmowanie jako braku zagrożeń dotyczących wyznawanych bądź cennionych wartości, przede wszystkim w wymiarze egzystencjalnym. Jednakże dodatkowego omówienia wymagają poszczególne elementy tej definicji. W tym celu należy rozpatrzyć kilka podstawowych kwestii, które zostaną poruszone poniżej.

Czym jest bezpieczeństwo?

Problem związany z odpowiedzią na powyższe pytanie wiąże się z potrzebą ustosunkowania się do głównych nurtów debat teoretycznych podejmowanych w ramach studiów bezpieczeństwa. Z jednej strony może odzwierciedlać ogólne poglądy na temat zjawisk społecznych, lecz równocześnie może dotyczyć sporów odnośnie samej natury bezpieczeństwa. Jeśli uznamy, że bezpieczeństwo jest kategorią powszechnie kontestowaną, automatycznie nie będziemy mogli jednoznacznie go określić. To będzie

wpływało na fakt, czy bliżej nam do stanowiska tradycyjnego, czy też nowego, wyłonionego poprzez proces pogłębiania i poszerzania bezpieczeństwa. Jednocześnie stanowisko przyjęte na tym poziomie, będzie wpływało na odpowiedzi udzielone na kolejne pytania.

Bezpieczeństwo – dla kogo?

Należy pamiętać, iż bezpieczeństwo bez odniesienia się do tego, komu ma być ono zapewnione, pozbawione jest sensu. W tradycyjnym ujęciu podstawowym podmiotem bezpieczeństwa jest państwo – ono ma być chronione i jemu należy zapewnić bezpieczeństwo. Znajduje to wyraz w pojęciu bezpieczeństwa państwowego, powiązanego z takimi kwestiami, jak: interes narodowy, suwerenność, integralność terytorialna, przetrwanie. Łączy się ono z bezpieczeństwem narodowym, choć należy zaznaczyć, iż kategorie te nie są tożsame. W pierwszym przypadku bezpieczeństwo dotyczy struktur państwowych, w drugim – narodu. Mogą to być pojęcia zbieżne, ale również przeciwstawne. Dodatkowo mamy do czynienia z koncepcjami podkreślającymi nadrzędność bezpieczeństwa jednostki nad jakimkolwiek innym¹⁷. W ujęciach nietradycyjnych zakres podmiotów bezpieczeństwa został znacznie rozszerzony, obejmując obok państw również jednostki, różne grupy społeczne, a nawet cały ekosystem ziemski.

Co zalicza się do kwestii bezpieczeństwa?

Kiedy doprecyzowane zostanie zagadnienie „kto ma być chroniony”, w dalszej kolejności można ustosunkować się do tego, jakie wartości należy zabezpieczyć przed jakimi zagrożeniami. Innymi słowy: „co można zaliczyć do kwestii bezpieczeństwa?”. Wąskie ujęcie koncentruje się na zagrożeniach wobec państwa. Niemniej nawet tutaj można dostrzec różnice w możliwościach tworzenia katalogów zagrożeń i ich hierarchii. W przypadku wielu państw rozwijających się, najważniejsze znaczenie mają zagrożenia o charakterze ekonomicznym, związane z niestabilnością wewnętrzną lub ubóstwem. Tymczasem w wielu wypadkach najsilniej reprezentowane są obawy państw zachodnich związane np. z proliferacją broni atomowej. Mamy więc do czynienia z brakiem równości w tym zakresie – pewne kwestie są pomijane, inne pomniejszane, a jeszcze inne dominują w całym dyskursie bezpieczeństwa.

W jaki sposób można osiągnąć bezpieczeństwo?

Sposoby osiągania bezpieczeństwa są zróżnicowane i uzależnione od natury danego zagrożenia oraz podmiotu zaangażowanego w konkretny problem.

Niezależnie jednak od tego, czy mówimy o państwie, organizacji lub człowieku, przyjęcie konkretnej strategii działania na rzecz bezpieczeństwa musi uwzględniać kilka kwestii. Po pierwsze, bezpieczeństwo określane jest jako jedna z podstawowych wartości każdego podmiotu, zatem jego osiągnięcie powinno być głównym celem podejmowanych działań. Ma ono względny charakter, zatem niezwykle trudne jest określenie poziomu wymaganego lub satysfakcjonującego bezpieczeństwa w dynamicznie zmieniających się warunkach. Całkowite bezpieczeństwo ma charakter „idealny”, niemożliwy do uzyskania i nie zawsze pożądany. Można być mniej lub bardziej bezpiecznym, stopniując poziom akceptowalnych zagrożeń. Lecz w sytuacji, gdy bezpieczeństwo traktowane będzie w kategoriach egzystencjalnych, zauważalne stanie się jego absolutyzowanie poprzez nadawanie mu odpowiednio wysokiego priorytetu. Jest to widoczne w alternatywie: albo jest się bezpiecznym, albo nie. Rozumując w ten sposób, nie można być bezpiecznym połowicznie, gdyż oznacza to w rzeczywistości brak bezpieczeństwa¹⁸. Gdy uwzględnimy fakt, iż nigdy nie możemy być pewni, czy jesteśmy bezpieczni, takie rozumowanie może prowadzić do ciągłego napięcia. Tymczasem częstą praktyką jest stopniowanie bezpieczeństwa, w związku z niemożnością uzyskania jego maksymalnego poziomu. Jest to powiązane np. z kwestią alokacji ograniczonych środków w celu uzyskania optymalnego efektu rozpiętego pomiędzy dwoma ekstremami. Na pytanie „ile bezpieczeństwa?” nie ma stałej odpowiedzi i dlatego powinno ono być nieustannie zadawane w obliczu zmieniających się okoliczności.

Po drugie, osiągnięcie bezpieczeństwa może być efektem rozmaitych polityk i strategii, nie tylko militarnych, stanowiących jedną z istniejących opcji ich realizacji. Po trzecie, każdy wybór wiąże się z kosztami, tzn. z poświęceniem jednego z alternatywnych celów, a tym samym, środków mogących służyć jego realizacji. Po czwarte, kwestia czasu, w jakim mamy do czynienia z problemem bezpieczeństwa, wpływa nie tylko na sposób jego postrzegania, ale i na sposób radzenia sobie z zagrożeniem. Polityka bezpieczeństwa w krótkim okresie może znacznie się różnić od tej długofalowej. Podkreślanie nagłości zagrożenia może decydować o nadaniu mu odpowiedniego priorytetu i przeznaczeniu środków na przeciwdziałanie, choć niekoniecznie na wyeliminowanie jego przyczyn. W tym wypadku częściej potrzeba długoterminowych nakładów wiążących się z ponoszeniem stałych kosztów, nawet w momencie, gdy bezpośrednie zagrożenie minęło.

Podsumowanie

Bezpieczeństwo przenika wszystkie sfery współczesnego życia. Jest to słowo używane i nadużywane w niezliczonych kontekstach, co przyczynia się do powstania swoistego paradoksu. Współczesne społeczeństwa zachodnie cieszą się niewątpliwie bezprecedensowym w wymiarze historycznym poziomem bezpieczeństwa, a jednocześnie funkcjonują w świecie nieustannie odwołującym się do poczucia zagrożenia. Część tych zagrożeń ma charakter obiektywny, niektóre są konsekwencją rozwoju cywilizacyjnego¹⁹, inne natomiast odwołują się do subiektywnych odczuć ludzi zalewanych m.in. nieustającą falą doniesień medialnych o rozmaitych negatywnych wydarzeniach.

Potrzeba bezpieczeństwa staje się również elementem rynkowym, rządzonego mechanizmami popytu i podaży, oraz podlega prywatyzacji (czego przykładem są różnego rodzaju przedsiębiorstwa oferujące usługi ochroniarskie i wojskowe, zarówno w wymiarze lokalnym, jak i międzynarodowym). Wszystko to powoduje, iż pojęcie bezpieczeństwa wywołuje spory i debaty dotyczące m.in. jego zakresu. Należy więc pamiętać o wielowymiarowym charakterze bezpieczeństwa oraz o tym, iż każdy konkretny sposób jego pojmowania pociąga za sobą istotne konsekwencje. Dostrzegalne są one nie tylko w wymiarze sporów akademickich, lecz przede wszystkim w praktyce bezpieczeństwa, niezależnie od tego, czy mówimy o bezpieczeństwie w wymiarze jednostkowym, państwowym czy też międzynarodowym.

Przypisy

- ¹ Studia bezpieczeństwa obejmują szeroki obszar badawczy, w którego zakresie są m.in. elementy stosunków międzynarodowych, politologii, socjologii, studiów strategicznych, prawa międzynarodowego, itd.
- ² D. Baldwin, *The concept of security*, „Review of International Studies”, Vol. 23, 1997; Buzan B., *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-cold War Era*, L. Rienner Publishers; 2nd edition 1991.
- ³ P. D. Williams (red.), *Studia bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- ⁴ Twierdzenie to znajduje odzwierciedlenie w zdefiniowaniu państwa przez Maxa Webera jako wspólnoty, która rości sobie prawo do monopolu na prawomocne używanie przemocy fizycznej. M. Weber, *Polityka jako zawód i powołanie*, Kraków 1998.
- ⁵ B. Buzan, L. Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge 2009; Kostecki W., *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Warszawa 2012.
- ⁶ S. Walt, *The Renaissance of Security Studies*, „International Studies Quarterly”, vol. 35, no. 2, 1991, s. 211–239; Kuźniar R. et al., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa 2012.

⁷ P. D. Williams (red.), op.cit.

⁸ A. Collins (red.), *Contemporary security studies*, second edition, Oxford 2010.

⁹ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, w: D. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997.

¹⁰ P. D. Williams (red.), op.cit.

¹¹ A. Wolfers, „National security” as an ambiguous symbol, *Political Science Quarterly*, vol. 67, no. 4, 1952.

¹² R. Zięba, op. cit.

¹³ Związane jest to ze spostrzeżeniem, iż jeśli dane zagrożenie dla przetrwania nie zostanie zlikwidowane „tu i teraz”, to później może już być na to za późno. Co więcej, inne kwestie tracą rację bytu wobec braku zapewnienia podstawy wszelkich innych działań, tzn. bezpieczeństwa.

¹⁴ Nie chodzi tutaj wyłącznie o środki lub zasoby, jakie należy poświęcić w imię bezpieczeństwa. W grę mogą również wchodzić wartości stanowiące podstawę tożsamości jednostek i grup, np. społeczeństwa demokratycznego. W tym ostatnim przypadku problemem często podnoszonym jest to, czy w imię bezpieczeństwa można dopuszczać się praktyk niezgodnych z głoszonymi wartościami (np. tortury), lub ograniczać pewne podstawowe swobody obywatelskie (np. wolność słowa).

¹⁵ K. Booth, N. J. Wheeler, *The Security Dilemma. Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Palgrave 2008.

¹⁶ A. Collins (red.), op. cit.

¹⁷ K. Booth, *Theory of World Security*, Cambridge 2007.

¹⁸ D. Baldwin, op. cit.

¹⁹ Poprzez rozwój cywilizacyjny wiele problemów, przynajmniej w niektórych częściach świata, zostało rozwiązanych, lecz jednocześnie ludzkość tworzy zagrożenia nowego rodzaju, np. rozwiązując problem głodu, społeczeństwa zachodnie w coraz większym stopniu doświadczają tzw. chorób cywilizacyjnych.

Bibliografia

- Baldwin D.: *The concept of security*, „Review of International Studies”, Vol. 23, 1997.
- Booth K.: *Theory of World Security*, Cambridge 2007.
- Booth K., Wheeler N. J.: *The Security Dilemma. Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Palgrave 2008.
- Buzan B., Hansen L.: *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge 2009.
- Buzan B.: *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-cold War Era*, L. Rienner Publishers; 2nd edition 1991.
- Collins A. (red.): *Contemporary security studies, second edition*, Oxford 2010.
- Kostecki W.: *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Warszawa 2012.
- Kuźniar R.: *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa 2012.
- Walt S.: *The Renaissance of Security Studies*, „International Studies Quarterly”, vol. 35, no. 2, 1991, s. 211–239.
- Weber M.: *Polityka jako zawód i powołanie*, Kraków 1998.
- Williams P. D. (red.): *Studia bezpieczeństwa*, Kraków 2012.
- Wolfers A.: „National security” as an ambiguous symbol, *Political Science Quarterly*, vol. 67, no. 4, 1952.
- Zięba R.: *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, w: Bobrow D., Haliżak E., Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997.